

Telepek és eloszlásuk Dunántúlon.

(Mutatvány.)

A település arculata Dunántúlon.

Dunántúlnak jóformán egyetlen pontja sem emelkedik az emberi települhetés határa fölé. Nagyobbik fele középeurópai értelemben vett síkság, vagy félsíksági jellegű, kétharmad részében 200 m. alatt fekvő, negyed- és harmadkori eredésű, lágy, kisímult üledéktakaróval borított terület. Maguk a hegyszámba menő, 300 m.-en felüli domborulatok is, jobbára elaggott, kopott formák, melyek legalább is nem lényeges akadályai a megtelepülhetésnek, legfeljebb a forgalmasabb közlekedésnek. Az előbbieket annyira nem, hogy egykét magasabb, erdősebb foltot leszámítva, sűrűbben vannak megrakva telepekkel, mint némely síksági részletek.

Jóllehet általánosságban az enyhehajlású lejtők és szeliden hullámos domborulatok uralkodnak Dunántúlon, ami vízhálózatán is olyan szépen tükröződik, felszine mégis felette változatos. E változatosság abban is kifejezésre jut, hogy seholsem találunk annyi kisebb tájegységet (Kemenesalja, Rábaköz, stb.), mint itt, melyek egy esetleges további elemzésben persze, különböző jellegű életterületeknek fognak bemutatkozni, bár azok természetesen nem minden esetben kifejezetten fizikai földrajzi egyediségek.¹

Nagyban hozzájárul e változatosság létrejöttéhez a *talaj* változatossága is, mely talán az Ény-i Felföldet leszámítva, seholsem olyan tarka mint Dunántúlon, amennyiben a magas hegységek talajféleségein kívül mindazokat a talajtípusokat megtaláljuk itt, melyek hazánk más részeiben ott-honosak. Hogy ez viszont a természetes és mesterséges növénytakaró tarkaságát eredményezi, magától értetődik. Kövér réti agyagokkal, vagy öntésfölddel takart, kaszálók-

¹ A „vidékek“ térképre tételét elsősorban Strömpl kísérte meg. (Kogutowicz — Zsebatlasza 1922. 54.) Az összeállítás persze nem teljes. Pontosabb körülhatárolásuk és leírásuk sajnos ma is hiányzik irodalmunkból, pedig e nélkül alapos honismeret nincs.

nak, konyhakerteknek, meg marha- és lótartásra való nedvesebb, mély síkok; kavicssal és homokkal borított, helyenként sziktól ellepett, birkalegelőknek alkalmas, szárazabb, lapos hátságok; termékeny sárgaföldből álló, szeliden hullámos, vagy tagozottabb képű, hajdan erdőknek, később legelőknek, majd szántóknak predesztinált halomvidékek; meredek lejtőjű, agyagos, meszes, vagy vulkános, főképen szőlő- és gyümölcsstermelésre rendelt területek; közepén, déli felében és nyugati szegélyén pedig enyhe lejtőjű, alacsony, vagy éppen sík, természetes erdőtakaróval borított, makkoltatásra alkalmas területek váltakoznak rajta, hogy csak a fő *tájtípusokat* említsük meg. Különösen hangsúlyoznunk kell itt a *kulturtakarót*, mely évezredek multra tekinthet vissza, ha csupán a római kolonizáció mindenütt kimutatható megmunkálásáig megyünk is vissza, mely kulturaktivitás a történet folyamán területünkön lényeges megszakítást nem szenvedett.

De ezt a gondolatot sem gombolyítva tovább, Dunántúlnak még csupán egyetlen jelentősebb emberföldrajzi jellemvonására mutatunk rá. Ezek az apróbb, magyar szemnek legtöbbször bájos tájegységek, legalábbis a nagyobbak, forgalmilag — érintkezésbelileg is eléggé el vannak, méginkább voltak, elszigetelődve egymástól (ez újra külön tanulmányt kívánna), mely adottság természetszerűen hozzájárul bizonyos apróbb néprajzi, sőt tájnyelvi jellemvonások kialakulásához. Ezt sem fejtegetve tovább, csupán rámutatunk arra, hogy a Dunántúl derekán áthúzódó Középhegység, a Balatonnal együtt két, *néprajzilag* egészen elütő darabra vágja szét területünket. Ha Szenei Molnár Albert pld. joggal mondhatta, hogy Felsőcsallóközön „ugyancsak megnevetnék az igéknek zalai nemeit“, ugyanoly joggal mondhatta volna ezt az egész földrajzi környezetre, a nép típusára, szemlélődésére, életmódjára, építkezésére, viseletére, szóval egész néprajzi meghatározottságára. Ha mindezekről többet tudnánk, s ha kissé merészebbek volnánk, azt mondhatnánk, hogy ezekben a nehezen konkretizálható vonásokban, az első megszállók ősi etnikumát nyomozhatnánk. A tájegységek sokoldalú összehasonlítása a legigazibb földrajzi feladat, s a földrajzi gondolkodás valóságos próbája volna.

Térszin és talaj tehát, egyéb adottságokkal együtt, egész kiterjedésében egyformán telepedésre alkalmassá tették és

teszik Dunántúlt. Ez hát különböző települési igényeket képes kielégíteni, de az elmondottak alapján az is világos, hogy egyes vidékeinek *településarculata* között jelentős különbségek, viszont másfelől egyezések is vannak. Távol van tőlünk, hogy emberi tények magyarázatában, még a szóbanforgóban is, túlzott jelentőséget tulajdonítsunk a földrajzi tényezőknek az emberiek és történetiek rovására. A középúton járunk s mindkettőt egyformán próbáljuk értékelni, itt ezt, amott amazt.

Emberföldrajzi ellentéteket talán könnyebb kimutatni, mint egyezéseket. Legyen szabad ez utóbbira hoznunk fel egy dunántúli példát, mellyel egyszersmind bemutatjuk azt is, miféle szemléletkörben mozgunk akkor, amikor az emberföldrajz egyik fejezetét, a telepek miként való eloszlását, annak okait s a telepek néhány leíró vonását óhajtjuk a szóbanforgó földdarabon vázolni.

Tehát egyezések a Balaton és Fertő településarculata között! A fizikai földrajz azt tanítja, hogy mindkettő egy-egy „nagyobb mélyedés vagy tavas medence“, mely süllyedés által jött létre. Mi ezt úgy folytatjuk, hogy mindkettőnek, sőt a Balaton tengelyébe eső néhai Sárrétnek és Velencei tónak is, közös arculati vonása az, hogy nyugati oldalukon, többé-kevésbé egész hosszúságukban, egy régebbi eredetű, meredeken lejtő hegyvonulat emelkedik, keleti felüket pedig fiatalabb korú, egymástól persze némileg elütő, lapos hátság szegélyezi. Az analógia részletesebb kifejtése s a két partszegély tüzetesebb szembeállítását e helyen nem lehet feladatunk. Ez az eredet, felszín s talajbeli különbség már most a medencék két oldala között azonos ellentéteket támaszt település tekintetében is. — Ime egészen röviden! A *Balaton* esetében, a majdnem egyforma hosszú két part között az északin körülbelül kétannyi a község, mint a délin, sőt az arány nem változik, ha a közvetlen partszegélytől eltávolodunk s lefelé megyünk is. *Kuzsinszky* a régészeti leletek alapján megállapította, hogy a tó veszprém—zalai partja mindig lakottabb volt, mint a somogyi. Valószínű tehát, hogy ennek a két part miként való benépesülésére is hatása lehetett. Az északi községek természetesen kisebbek, közelebb esnek a parthoz s egész külsejük más, mint a délieké, mert a belsőségek érthető okokból apróbbak, ennek folytán az épületek tömöttebbek, a térszín kényszere miatt elhelyezkedé-

sükben rendtelenebbek, tehát festőibbek. A lakóházak, korábban, amíg fával győzték, részben fából, esetleg sövényből, helyenként már régen is, ma kizárólag kőből vannak, nagy csúcsfalakkal, a gádor előtt hatalmas ívekkel, nehézkes kőlábakkal, vaskos kőkerítésekkel stb. A másik oldalon ennek ellenkezőjét látjuk. A térbeli szűkösségnek itt alföldeinkre emlékeztető térbeli tágasság felel meg; az épületek városias jellegű koncentrálásának falusias lazaság, a fának sövény, a kőnek sár és így tovább. Amazok elsősorban kisbirtokos, részben kismemesi, többé-kevésbé, néha teljesen szőlőhegy-községek, emezek uradalmi földön alakult, jobbágy eredetű, földművelő-állattartó faluk. Mindkettejüknek közös vadászterületük volt ugyan a Balaton, de nem egyben összekötő útjuk is, ami az ellentéteket már e külső jelek tekintetében is még élesebbé tette.

A térszűkét és vele a kisközséget amott, s a térbővét és nagyfalut emitt, a domborzat minéműsége szabja meg, feleli az olvasó, mert az olyan, aránylag erősen tagozott terület, mint a Balaton-felvidék, ahol a messze határba való ki s bejárás sok időbe kerül s ahol a talaj már elsődlegesen kevésbé szántás-vetésre és legeltetésre, mint inkább kapás művelésre való, apróbb telepeket követel, szemben a síkabb vidékekkel. Elismerjük, hogy nagyjában igaza van, de ezt még az alábbiakkal toldjuk meg. A veszprém—zalai oldal telepei, legalább jórésztben, úgy látszik már eredetileg apró, de egyben zárt, tömött rokoncsaládok megülte falvak formájában jöttek létre s ezt az eredeti, apró, magyar falutelep-tipust juttatták át korunkra. A somogyi oldal kezdettől fogva uradalmi birtoklás alatt álló területén az első megszállás jobbára kisebb, szétszórt majorsági telepek alakjában történt, melyek idők folytán egyes nagyobb, zárt községekbe szívódtak fel. A majorsági telepek egy része ma puszták alakjában él tovább s innen van, hogy a népesség jelentékeny része ma is nem a községben, hanem kint a határban lakik.

Még kirívóbb az ellentét a *Fertő* két partja között. A nyugati oldalt szőlőhegykoszorú fogja körül, tucatnyi kishatárú községgel, míg a keletin mindössze három falut találunk, majd 40.000 holdnyi területen. Amott a cserépfődeles kőházak, itt a nádfődeles vályoghajlékok az uralkodók, amint azt a környezet diktálja. Ez a három keleti község, *Pottfalva*,

Ilmic és *Bántalva* époly régi, mint a nyugatiak 's okleveles felbukkanásukkor *terra*-k, tehát pontosabb határok nélküli földesúri birtokok voltak, bizonyára több külteleppel s mint kettejüknek neve is elárulja, egy-egy birtokos alapításai. Mondhatná ugyan valaki, hogy a keleti oldal a számos tó és silányabb szikes talaj miatt település szempontjából jóval kedvezőtlenebb terrénem, mint a nyugati s a Balatonénál is kedvezőtlenebb, de a két part községeknek ez az aránya mégis feltűnő, s a hegyvidék tömörítő hatása kétségtelen.

De e kitérés után vegyük sorra Dunántúlunk egyes tájait.

A *mosoni alföld* a Fertő, Ikva, Rábca és Duna között. Ezt három, keletnek fokozatosan alacsonyodó darabra oszt-hatjuk u. m. a pándorfi kavicsplatóra, a diluviális hátra s az alluviális síkságra. Az utóbbin az öntéstalajok, a másik kettőn a régibb és újabb árterületek mezőségi talajai dominálnak. A környezetből éles körvonallal, mintegy 40 m.-nyire kiemel-kező pándorfi plató teteje teljesen teleptelen. A falvak körös-körül a leszakadó peremlejtőkön szélárnyékban ülnek, ott, ahol a kútvizet közel kapják s ahol a szél meghagyta a ház-építésre és szőlőültetésre alkalmas lösztakarót. Ha most a plató folytatását alkotó, nálánál szélesebb diluviális lapra vándorolunk át, ugyanazt az elhelyeződést látjuk, t. i. a köz-ségek itt is félkörösen, a lap szélén helyezkednek el. Szakasz-tottan ugyanaz az eset a „Haidboden“-en, a Lajta és Kisduna között. Köpcsénytől Mosonig. Ez bizonyára nem véletlenség, hanem az említett és bizonyára még több természeti adottság folyománya.

Ha most a *telepek nagyságát és formáját* vesszük szem-ügyre, azt látjuk, hogy azok kivétel nélkül szűktelekű, tömören épült, népes, nagyhatárú községek, Dunántúlra szokatlan méretekkel s ami a legszembeszökőbb, terjedelmes határaik ellenére is, néhány újabb eredetű urasági major-telepet leszá-mítva, minden kültelep nélkül. Ha a Kisalföld e darabjának térképét átlátszó papirosra rajzoljuk s azt pld. az ugyancsak alföldi jellegű és hasonló gyéren lakott Fejérmegye ugyan-akkora nagyságú darabjára helyezzük, azt látjuk, hogy itt is terjedelmes határaik vannak az egyes falvaknak, de ezeken belül számos „történelmi telep“, ma pusztá vagy major fekszik. Mosonban nincs „külterületi“, lakos, jóllehet majdnem annyira

latifundiumos megye, mint amaz, bár igaz, hogy ennek nagyobbik fele legelő és kaszáló, de viszont újra hangoztatjuk, hogy Mosonban egyremásra 6000 hold jut egy községre, míg a másik végletben, Vasban, annak éppen negyedrésze. Vajjon tisztán földrajzi magyarázata van-e ennek? Azt hisszük nem, sőt úgy gondoljuk, hogy egyenesen történelmi okokkal magyarázhatjuk. Véleményünk a következő: *Csánki* történeti földrajzát és néhány, sajnos, apróbb forrást véve elő, azt a meglepő tényt állapíthatjuk meg, hogy Mosonban már a XIII. században is ilyen gyéren voltak telepek, mint ma, mert hiszen pusztult helye, más vidékekkel szemben alig van egynéhány. Feltűnő már most, hogy ezek a telepek, próbaszámításaink szerint, a XV. század végén is, lélekszámra kétakkorák voltak, mint a szomszédos Sopronban. Mi ennek a magyarázata? A következő feleletet próbáljuk adni rá:

A Kisalföldnek ez a fele, a honfoglalás előtt avar birtok volt, s az avarokat a magyarság alkalmasint itt érte. Királyaink később nagyszámú besenyőt is rendeltek erre a *végvidékre*. A megye lakossága ma túlnyomólag német, de hogy régebben (az Árpádok alatt is) jobbra magyar volt, a történet és helynevek bizonyítják. Ha tudjuk, hogy ezt a területet már az avarok alatt állandóan fenyegették a „dühös németek“, s ha tudjuk, hogy védelmi kerítésrendszerük a magyar uralom alatt is fennmaradt, azt kell mondanunk, hogy ezt a nehezen védhető sík területet, éppen a *védelem szempontjából* nem szétszórta, hanem *kevésszámú, de népes falu szállotta meg*, melyeknek fegyveres erejét könnyebb volt összegyűjteni. Valószínűnek tartjuk, hogy így volt ez már az avarokban is. Hogy a föltehetőleg baromtartó határőrök jószágainak ellátására aztán téres legelők kellettek, magától értetődik. Úgy tetszik nekünk, hogy első uralkodóink a határőröknek, legalább kezdetben, bőven mérték a földet, nem úgy, mint később. S néhány adat mintha azt is igazolná, hogy különösen bőven a besenyőknek. Hogy ilyen fenyegetett területen magános szállások, prédiумok, puszták nem igen vannak, arra elég példával szolgál a hódoltságkori Alföld. Mikor azután a később bejött, szapora és földművelő népesség a magyar elemet, a későbbi kislemezséget lassanként elnyomta, az,

éppen gazdálkodásának belterjesebb természete miatt, a településnek zártfalvas jellegét domborította ki.²

A XV. sz. elején a megye túlnyomó fele uradalmi föld ugyan, de akkor már a mai községek mind megvannak, sőt népesek is, s lakosaik is jobbára németek. Úgy látszik tehát, hogy ezt az időt jóval megelőzőleg, terjedelmes allodiális birtokon gazdálkodó és ott lakó nemesség, melynek birtokain később falvak alakulhattak volna ki, alkalmasint kevés lehetett, vagy elszegényedett. Különben olyan településképe lenne, mint pld. Fejérmegyének, vagy részben Győrnek.

A magyarság megszakítatlan egynemű tömegben ma csak a harmadik talajlépcsőn s a két Duna síkságán lakik, térszín előírta, csoportosan fekvő, csupa apró községben, melyek átmenetül szolgálnak a pozsony—győr—soproni alföld feltűnően törpefalus birodalmába. Törpe mivoltuknak környezetbeli okai is vannak (a terület erősen vízjárt és vizektől apróbb részekre bontott volta), de a főök az, hogy egy-két nemzetség megülte földesuri szolgálmányos községek. Tipos példája ennek a Szigetköz orrán fekvő „halászfalu“ Vének, „quod a colono nomen accepit.“

A Rába-köz és Rába—Marcalköz (Kemenesalja) s a győr—komáromi síkság.

Az előbbi kettő a kisebb, az utóbbi a nagyobb terjedelmű községek területéhez tartozik . . . egynéhány kivételt leszámítva s a gazdaságilag értéktelen darabokat is figyelembe véve. A két véglet a csepregi és gesztesi járás adata (Sopron—Komárom), amott átlag 1500, itt 7000 k. holddal községenként, ami azt hisszük eléggé kirívó. Érdekes, hogy ez már a XV. század végén is így volt. A vármegyék egészét tekintve, a győri és komáromi községek lélekszámra átlag kétakkorák voltak, mint a soproniak és jó háromakkorák, mint a vasiak. A félakkora Győrben tehát épenannyi volt a lakosság, mint Sopronban, míg ma Sopron népsűrűsége nagyobb. Ezt az

² Úgy látszik, hogy a legrégebb magyar telepek a Fertő északi partján s a Sár (Lajta) között keletkeztek. Fertőfő—Szombathely (a későbbi Neusiedel ma Nezsider) neve talán arra mutat, hogy a tónak ez a fele került bele először a magyar köztudatba, mintegy jelezve a megismerés útvonálát (v. ö. Balatonfő-Kajár és Fertőfő-Nyék, ma Kápolnásnyék). Hogy a magyarok a Fertőnek magyar nevet adtak, nem úgy, mint a Balatonnak (a németek Neusiedler-Seenek hívják), talán szintén arra mutat, hogy itt, legalábbis németeket, nagyobb számban nem találtak.

állapotot a török hódoltság, melynek nyugati határvonala pontosan a Rába volt, még jobban kiélezte, mert ettől keletre Győrben is, de főképen Komáromban a XVI. sz. végén, számos apró község és prédiüm pusztult el (az egész nagy területet „győri pusztaságnak“ hívták) s olvadt be határostul az ujonnan telepített községbe, míg nyugaton a régi kép kevéssé változott.

Mik már most az okai annak, hogy a rábáinmeni alföldön aránylag nagyok voltak a községek már a multban is, a használhatatlan területeket kirekesztve, körülbelül kétakkorák, mint amott? Jól tudjuk hogy nehéz kérdést vetettünk ezzel föl, olyant, amire kielégítő feleletet aligha lehet adni egyhamar bárkinek is. Mi a következő gondolatunkat közöljük: A győr—komáromi száraz, északi felében meg éppen homokos síkság, úgy látszik előbb került megszállás alá, mint a Marcal—Rábántúl. Minden jel szerint kulturáltabb, tehát az első megszállóknak kívánatosabb volt, s nemcsak szántóművelésre, hanem jószágtartásra, köztük, s erre több okunk van, főképen juhnevelésre alkalmas föld, mely ezen a fokon sokkal több embert tudott eltartani, mint a szarvasmarhának való terület. Többféle hasznát vették neki, mint amannak. De lovat is sokat kellett nevelni, marhát viszont kevesebbet. Az a véleményünk, hogy ezt a vidéket az első foglalás alkalmával főképen juh és ló tartó, előkelő nemzetségek szállották meg, akiknek terjedelmes legelőre volt szükségük. A nemzetségi szállásföldeken, a „terra“-kon kívülmaradt királyi és ebből kihalászott egyházi birtokokon szorgos gazdálkodás folyt s ezeken a gazdasági központokon korán népes telepek alakultak ki, amire sok példánk van, tehát határai is terjedelmesek lehettek. A juhnak téres legelő kell, de sokat is kell belőle tartani, mert húsát, bőrét, gyapját, tejét, fagyúját, trágyáját egyformán értékesíteni lehet. A nemzetségi szállásföldeken kialakult prédiümokon kívül, bizonyára a nyugati hadjáratok rabszolganyagával is jelentősen gyarapodva, egy pár népes község is keletkezett s ezek is úgy látszik általában nagyobbak lehettek, mint a királyi szolgálmányos telepek. Annyi bizonyos, hogy királyi birtok itt aránylag kevés volt. A sok prédiüm, ma pusztá, most is elárulja ezt, s hogy ezek ekkoráknak maradtak meg, egyéb körülmények mellett, a konzervatív állattartó, elsősorban birkás gazdálkodásmódnak tudjuk be.

Ezzel szemben a Rábaköz erekkel átszőtt, mocsaras, vízjárta terület, nedves rétekekkel, kevés, szétszórt szántóval, ahol még falunak alkalmas száraz magaslatok is imitt-amott vannak, mely térszín település tekintetében ezen a kulturfokon hegyvidékkel mérhető össze, ahol az előfeltételek kisebb tömörüléseket, tehát kisebb határokat kívánnak meg, amennyiben pedig azok mégis jóval nagyobbak pld. Sopron nyugati községeinél, számításba kell vennünk a használhatatlan területeket is. Ezek persze Kemenesaljára csak korlátozott mértékben vonatkoznak, de másfelől úgy látszik, s ezt a helynevek is mintha támogatnák, hogy mindkét vidék későbbi, tervszerű telepítés királyi birtokokon.

Itt csupán még arra mutatunk vissza, hogy az alsó folyásában meglássúdó, széles és járhatatlan Rába a Marcallal együtt bizonyos tekintetben, pld. a községek formáját és építkezését illetőleg, úgy látszik régtől fogva határvonal volt a két, távolabbi partmellék között.

A telepek elhelyezkedése a két első területen, világosan a térszinnel áll kapcsolatban. A harmadikon ez a viszony nem ilyen kifejezett. Rábaközben, különösen k.-i felén a községek és puszták ény. dk.-i sorokban, a vízerek közti keskeny, diluviális hátaakra telepednek, meglehetősen ritkásan, s csakis ott vannak csoportosan, ahol a hát kiszélesedik. A kemenesalji kavics hát morfológiai és települési tükörképe a pándorfi platónak. Közepén ma is nagy darab erdő húzódik, szelíd, halomjellelű, bájos partszegélyén, láncszemek módjára sorakoznak az egy, vagy félutcás kisenemesi, csinos községek. A győri, de különösen a hullámsabb, homokosabb komáromi alföldön a Rábaközrel ellentétben, a dombvidékről lejövő patakok közvetlen vagy távolabbi partjain, vagy a kötöttebb talajokon, a patakok alkotta tavak mellett fekszenek a falvak. Ez persze csak a zárt községekre áll, a mindenütt szétszórt majorságokra kevésbé!

A sopron—vasi halomvidék a Rába és Pinka között. A jobbára barna erdei talajjal borított, párhuzamos völgyekkel tagolt halomvidékbe a síkság, különösen a Rába mentén, messze benyúlik. Az öntéstalajjal fedett, széles Rábavölgyet mindkét, magasabb, áradásoktól védett terraszán vagy partjain, majdnem az ország határáig, apró, magyar községek szegik be. Annyi a község a Rába mellett, mint egész Györmegyében,

jóval több, mint egész Mosonmegyében. A folyó völgynek ezt a föltűnően telepvonzó tulajdonságát, melyhez e tekintetben csak a Vág alsó folyása hasonlítható, konstatálhatjuk a Rába baloldali mellékvizeinél is, nagyobbaknál, kicsinyeknél egyformán, mintha csak azt utánoznák. Sehol iskolai példákat nem találunk erre, mint ezen a területen, ahol jóformán alig van egynéhány olyan telep, a kőszegi és soproni hegység peremét leszámítva, amelyik nem *patak völgyben* húzódna meg. Úgy látszik, hogy az első megüledést és tovább terjeszkedést a völgyek diktálták. Ha valaki ebből a szempontból venné vizsgálat alá területünk betelepülésének történeti menetét, hisszük, hogy igen tanulságos megállapításokra jutna. Hogy egyes völgyek, mondjuk apró tájegységek itt is, meg a szomszédos zalai halomvidéken is, már jókor egyöntetű telepegyeségek, apróbb néprajzi szigetek voltak, arra több példát tudunk. Hogy pedig a még olyan apró völgy fogalma is, mennyire összeesett az első település fogalmával, arra Abláncot, ma pusztát, korábban a királyi kürtösök telepe, hozzuk fel, mely először mint „vallás” Ablánc, (ma Ablánc pataka), később mint „terra” Ablánc és csak azután mint „villa” Ablánc szerepel.

E kifejezetten *folyómenti településnek* kettős oka van. Egyik a vízszükséglet könnyebb elláthatása, másik az emeltebb részek erdőborítottsága, melyet az első telepesek elkerültek. Hogy területünket korábban erdő fedte s az első telepek írtványok voltak, a határok mai képe is elárulja. Mivel pedig vidékünkön a vízhálózat sűrű s a völgyek megoszlása egyenletes, a telepek eloszlása is az. Feltűnően nagyobb, teleptelen foltokat, a már említett hegyvidékeken kívül, csak földesúri erdőbirtokokon találunk (ez máshol is így van), pld. Szombathelytől dny.-ra. A falvak természetesen aprók, zártak, de a kőszegi hegységtől nyugatra a Gyöngyös és Pinka közti németek lakta hegyvidéken azzal a lazább településmóddal találkozunk, mely mintegy átmenetül tekinthető a határon túl annyira általános osztrák „Einzel-siedelung“-tipushoz, illetőleg a nyomban említendő „szeres” település-formához.

A nyugati vasi és zalai halomvidék a Pinka, Sárvíz, Válicka és Mura között.

Ez a kilúgozott, szürke erdei talaj legnagyobb összefüggő területe Túladunán, mely kelet felé barna erdei talajba megy

át. Nincs is annyi erdő, közte fenyves is, sehol mint itt. Nagyjából kelet felé ellanyhuló, tájképileg barátságatlan, agyagos-hátságos halomvidék, szubalpinus jelleggel, sok csapadékkal, sok patakkal, silány termőtalajjal, sok kaszálóval, tehát baromtartással. Gazdasági értékét legjobban az jellemzi, hogy ez a hazája, kötött, nedves talaja miatt a bakhátas szántóművelésnek, s a nedvesség és hűvösségtűrő, gabonapótló hajdina-kulturának.

A Rábától északra telepes horvátokkal vegyes németek (hiencek), délre a Muráig vendek, vagy ottaniasan tótok, keletre magyarok laknak, kivétel nélkül törpe, sűrű községekben. Ennek magyarázata az, hogy területünk, mint összefüggő, országválasztó erdőbirtok, már korán hatalmas földesurak kezébe került s ezek népesítették be századok folyamán, folyton szaporodó apró telepekkel, néha messzeföldről idehívott szolgálmányosokkal. Hogy ebben a benépesítésben az egyháznak is nagy szerepe volt, elég ha csak az ősi cisztercita Szentgotthárdra hivatkozunk, mely egymaga harminc községet telepített. Hogy vallonok is kerülek ide, köztudomású (Wallendorf). Innen van a telepeknek típusos *erdőirtvány* jellege, egy, vagy egypár ház u. n. „szer“, egy vagy több csomóban, körülötte a birtok, kevés szántó, kaszáló és legelő, meg erdő, kezdetben tömörszerűen egy tagban. A határnak ilyen módon való megülése természetesen nem általános, az különösen a hegyvidékekre áll s gyakori eset, hogy a község házainak zöme egy csomóban, az apró birtoktestek pedig több közös dűlőben fekszenek, de a falu egyik fele a határ magasabb részein tanyák alakjában van szétszórva. Egy-egy falu persze 30—40—50 házból áll. A falvak vagy házcsoportok legtöbbszörre a tetőkön vagy oldalakon vannak, harasztokon, berkek szélein, utaktól és egymástól távol, mert a szűk, árnyékos völgyek és lapok nedvesek, úgy hogy a tetőn kutatásni is bajos s a csapadékvizet sok helyen ciszternákba, „tóká“-ba kell gyűjteni. De néhol még a hátaik is nedvesek s a nyirkos pincét, de méginkább a kamarát az annyira jellegzetes, emeletes „kástu“ pótolja. Különösen típusos ez a településmód a vendlakta földön, a Lendva és Kerka forrásvidékén, ahol nagy darab földek vannak behintve ilyen tanya-szerű telepekkel, vagy telepbokrokkal, de szép példákat találunk a zalai Őrségben (Zalafő, Őriszentpéter) és Göcsejben is.

Az eleinte szétszórt házak, hatósági beavatkozásra idővel mindjobban összébb húzódnak a közlekedő utak mellé s lassanként zárt falu képét öltik fel. A nagyobb közlekedő utak természetesen szintén a tetőkön vezetnek. Ezek eleinte jószág-hajtó utak voltak, mert minden valószínűség szerint állattenyésztő szlávok lehettek területünk déli felén az első, szórványos telepések, akik az osztrák oldal felől jöve, épúgy a hátaikat szállották meg előbb, s néptelenül hagyták a síkabb részeket, mint fajtestvéreik a Drávától északra, akik zsupánjaik vezetése alatt ugyancsak ilyen kis, primitív, házközösségen alapuló telepeket alkottak. A település folyamatát élénken illusztrálja a személynévből alkotott sok *háza, telke, laka, falva, szere, szege* végzetű helynév. Hogy miképen szakadt ki az anyaközségből egy-egy leányközség, még nemrégiben is, arra típusos példa a vas megyei *Alsó- és Felsőberkifalu*. Berkifalut a Batthyány grófok telepítették horvátországi birtokaikról s minden jobbágytelekhez 12 hold legelőt osztottak a telepések lakóháza körül. A telepes családok (hét családfő) később elhagyták régi helyüket s egy halmocskára költöztek, ahol a házhelyek most is felismerhetők. Innen még beljebb mentek a vízhiány és északi szelek miatt az erdő közepére, s a telepnek új nevet, *Felsőberkifalu*, adtak. A határ és temető közös maradt, s az atyafiságot fenntartották. Később a községek szétváltak (*Pesty: Kézirat 1864*). A tágasabb folyóvölgyek természetesen ezen a területen is meg vannak rakva apró falvakkal. Ezek a nedves altalaj, s a nyáron is gyakori ködök miatt az emeltebb völgytalpra húzódtak, a szétszórt tanyák pedig a „hegyben“ vannak.

A falvak tehát kivétel nélkül aprók, ami a földesúri telepítésnek velejárója. Ahol nagyobb határokat, vagyis üresebb foltokat látunk a térképen, mint pld. a Körmentől dny.-ra fekvő hátságon, a „Hegyhát“-on, vagy a napnyugati Göcsejben, ott földesúri erdők, fenntartott vadászterületek vannak.

Ennek a tájképileg, tehát gazdaságilag s ebből kifolyólag néprajzi tekintetben is egységes vidéknek, egyveretű, sajátlagos, genuinus telek- és háztípusa van, mely utóbbi a szomszédos osztrák területen is megvan, az u. n. „hajlított“ vagy „kukorított“ telek, ill. ház. Boronafából rakott, szalmatető, kontyos, sátoros vagy buggyosfedelű, kéménytelen, *ereszes* vagy üreges, eredetileg csak konyhából álló ház, melyhez zárt

négyszögben vannak hozzátapasztva a gazdasági épületek, istállók és kamarák. Ez a zárt négyszögre eresztett ház, nézetünk szerint, annak a körülménynek a folyománya, hogy a házak a birtoktest közepén szabadon állanak, tehát a jóságot éjjelre orvok, meg más veszély és elbódorgás ellen meg kell védeni. A trágya persze ilyenformán a szűk udvar közepére kerül, a higiénia rovására, mert a kút vizét is megfertőzheti. Bár gazdasági szempontból ideális településmód ez, de társadalmi hátrányai még nagyobbak, legalább mai napig, mint a nálánál fiatalabb és kevésbé indokolt alföldi tanyás településnek. Érthető ezek után, hogy az ősi házközösség, legalább csökevényes formában, itt olyan sokáig fennmaradt.

A nemzetségek vagy hadak szerint történt eme településmód képe tükröződik vissza a Lendvavidék és Muraköz keleti felének rendetlen „csoportos” falvaiban is.

Bátky Zsigmond.